

Ігор КОЛЯДА, Олексій ШУБЕР

Методика формування інформаційних та мовленнєвих компетентностей учнів засобами естетичного навчання історії при вивченні теми: «КРИМСЬКА ВІЙНА 1853–1856 РР. ТА РЕФОРМИ 60–70-Х РР. ХІХ СТ.»
(Історія України. 9 клас)

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор,
Олексій Шубер
(м. Київ)

Методика формування інформаційних та мовленнєвих компетентностей учнів засобами естетичного навчання історії при вивченні теми: «КРИМСЬКА ВІЙНА 1853–1856 РР. ТА РЕФОРМИ 60–70-Х РР. ХІХ СТ.» (Історія України. 9 клас)

Мета уроку: Кримська війна 1853–1856 рр. та реформи 60–70-х рр. ХІХ ст. (Історія України. 9 клас).

Мета уроку: розглянути вплив Кримської війни на суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію у Наддніпрянській Україні, закріпивши причини, перебіг і результат Кримської (Східної) війни 1853–1856 рр., сформувати уявлення про героїв війни – українців за походженням (Петро Кішка), визначити суть і наслідки селянської реформи 1861 року, закріпити знання в учнів про реформи 60–70-х рр. ХІХ ст. та охарактеризувати особливості їх впровадження та наслідки в українських губерніях у складі Росії; сформувати практичні компетентності: хронологічні, просторові, інформаційні, аксіологічні; вміти формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, виховувати пізнавальний інтерес до історії України, критичне мислення, толерантне ставлення до різних оцінок та суджень.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Навчально-методичне забезпечення:

Історія України : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. С. Власов. – Київ : Літера ЛТД, 2017. – 304 с.,

Атлас з історії України 9 клас (з контурною картою), за ред. Л.Б. Хмари, - Київ: Картографія, 2013 р., 20 с.

Фотоматеріали, картини, дидактичні матеріали, хрестоматія.

Хід уроку.

I. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Перед початком висвітлення навчального матеріалу **вчитель** за допомогою ілюстрацій та

уривку з фільму "Атака легкої кавалерії" (**Велика Британія, 1968 рік, Тоні Річардсон**) організовує **евристичну бесіду за запитаннями:**

Вч.: Яким подіям у всесвітньої історії присвячено фільм Тоні Річардсона?

Учень: Цей фільм присвячено Кримській війні 1853–1856 рр.

Вч.: Що стало причиною війни між Росією та Османської імперією?

Учень: Причиною конфлікту було прагнення російського царату посилити вплив на Балканах, захопити протоки Босфор і Дарданелли та перетворити Чорне море на закритий, цілком контрольований внутрішній басейн Російської імперії.

Вч.: Коли українські землі опинились в епіцентрі цього воєнного конфлікту?

Учень: У листопаді 1853 р. російський флот знищив турецький флот, що стояв у Синоді. Стривожені поразкою турецького флоту, союзники висадили десант під Євпаторією і почали просуватися на Севастополь. Російська армія прогнала генеральну битву на річці Альма і відступила до Бахчисарая.

Вч.: Якому епізоду Кримської війни присвячено фільм?

Учень: фільм присвячено основним подіям, які розгорталися під Севастополем, який союзники тримали в облозі упродовж майже року.

Вч.: З якими подіями пов'язано героїчна оборона Севастополя?

Учень: 13 вересня 1854 року вважається початком 349 денної облоги міста Севастополь. Битва на Альмі відбулася 8 вересня; союзники атакували

російську позицію і після запеклого бою змусили російські війська відступити.

Вч.: Яку подію з оборони Севастополя відображено у фільмі?

Учень: Стрічку зосереджено на одному з боїв, який увійшов в історію. 1854 р. під Балаклавою британський загін легкої кавалерії атакував російську артилерію. Через щільний вогонь у відкритій місцевості і героїчні дії росіян загін британців, зазнавши великих втрат (було знищено більшість представників британської родової аристократії, що воювала на землі Криму), увійшов в історію прикладом відчайдушної і, на жаль, безглуздої і приреченої сміливості.

Вч.: Яке ставлення авторів фільму до цього епізоду війни?

Учень: Автори, зображаючи сміливість родовитих вояків, критикують тогочасне воєнне британське командування у його ставленні до життя еліти британської армії.

Вч.: Якими засобами режисеру вдалося показати всю масштабність історичних подій?

Учень: Показом батальних сцен, картинами бруталності і жорстокості воєнних дій. Британію показано левом, що прокидається і приміряє кашкет «світового жандарму» та плыве воювати Крим.

Вч.: Якими були наслідки Кримської війни?

Учень: Після взяття союзниками Малахового кургану доля Севастополя після 349-денної героїчної оборони, а разом і всієї війни, була вирішена. Російській імперії довелося підписати Паризький мирний договір 1856 р., за яким вона втрачала, зокрема, острови в дельті Дунаю та частину Південної Бессарабії, мусила тимчасово забути про свої амбіції щодо територій на Балканах і чорноморських проток. Поразка в Кримській війні спричинила зростання невдоволення діями уряду, адже основну причину невдач вбачали у військово-технічній і соціально-економічній відсталості Російської імперії, тож з усією очевидністю постало питання внутрішніх змін.

Вч.: Отже, вивчення цієї теми має допомогти з'ясувати роль нашого народу у Кримській війні, її вплив на соціально-економічне становище українських земель, розкрити і охарактеризувати особливості впровадження буржуазних реформ 1860-70-х рр. в українських губерніях Російської імперії та їхні наслідки й вплив на подальший соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XIX ст.

II. Вивчення нового матеріалу (засвоєння нових знань).

План теми уроку:

1. Кримська війна та Наддніпрянська Україна 1853–1856 рр.

2. Селянська реформа 1861. та її наслідки. 3. Реформи Російської імперії у 60–70-х рр. XIX ст.

1. Кримська війна та Україна 1853–1856 рр.

За допомогою прийому міркування вчитель формує в учнів уявлення про роль українців у Кримській війні.

Кримська війна вкрай негативно позначилася на становищі українських губерній у складі Росії. У чому це виявилось? Так, саме на українців ліг основний тягар воєнних дій – лише під час оборони Севастополя у сухопутних військах російської армії загинуло понад 25 тис. українців.

Особовий склад Чорноморського флоту Російської імперії, за винятком вищого командування та переважної більшості офіцерів, був сформований здебільшого з уродженців України. Та сама ситуація склалася і в сухопутних частинах. Переважно в Україні збирали запаси продовольства й фуражу, реквізуючи або закупаючи майже за безцінь для армійських потреб сільськогосподарську продукцію в місцевих виробників. Населення Півдня України опікувалося лікуванням хворих та поранених під час бойових дій. Оскільки Україна була найближчим тилом і базою постачання російської армії, на селян ліг увесь тягар військових перевезень з центральних районів країни до Криму. Селяни перевозили тисячі солдатів, потрібні армії вантажі тощо. Зрозуміло, що селяни були незадоволені своїм становищем через зростання податків і повинностей. Усе це спровокувало наприкінці війни масовий антикріпосницький рух.

Отже, роль українців у Кримській війні була надзвичайно великою. Ця війна, хоч і стала для українського народу тягарем з одного боку, але з іншого вона прискорила процес буржуазних реформ, які стали визначальними для Наддніпрянської України.

Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Яка кількість українців загинула за імперські інтереси?
2. Як українське населення було задіяно у воєнних діях російської армії?
3. Як війна позначилась на становище у Наддніпрянській Україні?

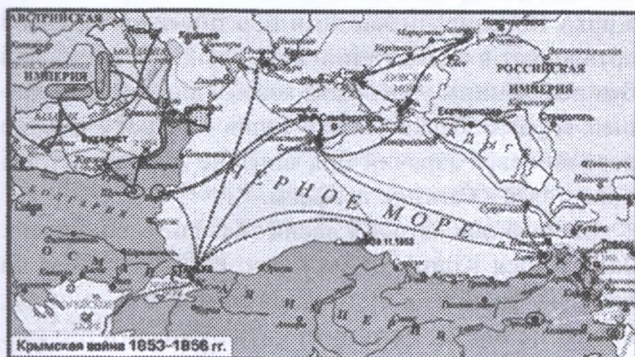
За допомогою тематичної таблиці «Наддніпрянська Україна і Кримська війна» вчитель висвітлює воєнні дії на території Наддніпрянської України у ході Кримської війни.

Дата	Події	У чому виявився вплив війни для Наддніпрянської України	Наслідки
4 січня 1854 р.	Велика Британія та Франція ввели свої ескадри в Чорне море	1. Головний театр військових дій. 2. Використання продовольчих, фінансових і людських ресурсів. 3. Участь українців у воєнних діях російської армії.	1. Людські втрати. 2. Територіальні втрати. 3. Економічне розорення. 4. Наростання соціального невдоволення кріпосними відносинами. 5. Упровадження буржуазних реформ
1 вересня 1854 р.	Висадка британо-франко-османських військ у Євпаторії		
14 вересня 1854 р. – 27 серпень 1855 р.	Героїчна оборона Севастополя (тривала 349 діб)		
1856 р.	Укладено Паризький мирний договір		

Завдання учням:

Занотувати таблицю до конспекту.

Вчитель за допомогою **карти** показує перебіг воєнних дій у роки Кримської війни на території Наддніпрянської України.

Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Ознайомитися з картою.

2. Позначити на контурній карті основні битви на території Наддніпрянської України під час Кримської війни.

Уявлення про М. Красовського як видатного батальйонного художника **вчитель** формує за допомогою **історико-біографічної довідки**:

Красовський Микола Павлович (1840-1896) – живописець, графік, скульптор. Виховувався в Першому кадетському корпусі. Служив у лейб-гвардії егерський (Гатчинському) полку. Паралельно самостійно займався скульптурою і малюнком. У 1863 році намалював визначну картину «Повернення до Севастополя ескадри Чорноморського флоту після Синопського бою». У 1870 вийшов у відставку. Займався в класі батального живопису. У 1874 був нагороджений двома малими срібними і великий заохочувальної медаллю за етюди коней. Працював як баталіст,

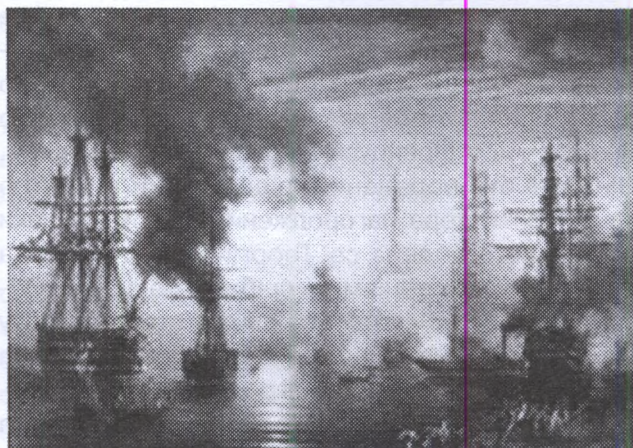
мариніст. У 1879 р. на замовлення імператорського двору написав картину «Справа козаків Платова в 1812 році». Творчість представлено в Державному Російському музеї, Центральному військово-морському музеї в Петербурзі.

Завдання учням:

Занотувати основні дати життя художника-баталіста.

Про картину Миколи Красовського «Повернення до Севастополя ескадри Чорноморського флоту після Синопського бою» (1863 р.) **вчитель** формує уявлення в учнів, використовуючи **розповідь**.

18 листопада 1853 р на пароплаві «Крим» М. Красовський взяв участь у Синопській битві, в якій відзначився і був нагороджений грошовою премією. Синопська битва – приклад героїзму Чорноморської ескадри. М. Красовський свою одну з картин присвятив тим героїчним подіям.

Микола Красовський. Повернення до Севастополя ескадри Чорноморського флоту після Синопського бою. 1863

Запитання для організації самостійної роботи учнів:

1. До якого художнього жанру належить це полотно?
2. Якій події війни присвячено картину?
3. Який епізод війни відтворено на картині?
4. Якими художніми засобами автору вдалося відтворити запеклість пройдешньої битви?
5. Як кольорова гама застосована живописцем впливає на емоційне сприйняття подій битви?

Використовуючи **історико-біографічний портрет, вчитель формує** уявлення про матроса-українця **П. Кішку** – героя, який відзначився відвагою при обороні Севастополя.

Народився в родині українського селянина-кріпака. 16 травня 1849 власник села і тамтешніх кріпаків Казимір Яловицький, який мешкав головним чином у Петербурзі й Варшаві, запідозривши Петра Кішку в зв'язках з учасниками селянського повстання на Поділлі, віддав його в рекрути. 20 серпня (1 вересня) того ж року Петро Кішка прибув до Севастополя. Тут його було зараховано матросом до 30-го флотського екіпажу. Спочатку він перебував на різних військових кораблях, а коли 1854 року під час Кримської війни почалась облога Севастополя, Кішка був призначений на батарею капітан-лейтенанта Перекомського, де служив Шевченко Ігнатій Володимирович. Батарея була розташована між 3-м і 4-м бастионами – між Бамборською висотою і Бульварною гіркою в кінці Південної бухти, що в районі нинішнього залізничного вокзалу. Брав участь у вісімнадцяти вилазках в тил ворога і часто діяв сам – майже щодня ходив у секрети і повертався з полоненими і важливими відомостями про ворога. Про нього в Севастополі казали, що це той Кішка, що ночами ловив французьких та англійських мишей. Він двічі був поранений, підвищений в чині до квартирмейстера, нагороджений знаком відзнаки військового ордена св. Георгія 4-го ступеня, а також двома медалями – срібною за захист Севастополя і бронзовою в пам'ять про Кримську війну. Повернувшись до рідного села, матері в живих вже не застав. Землі родина не мала, і Петро став чумакувати. Кілька разів їздив по сіль та рибу до Одеси, Миколаєва, Херсона, працював у лісництві. 1863 року його знову взяли на службу – на Балтійський флот. У Петербурзі Кішка зустрів одного з чільних учасників оборони Севастополя генерал-лейтенанта Степана Олександровича

Хрульова. Він розповів генералу, що ще двічі був представлений до нагороди в Севастополі, але подання десь «загубились». Хрульов написав від себе по інстанції, і в грудні 1863 року Кішка отримав золотий Георгіївський хрест 2-го ступеня. Він прослужив ще чотири роки. Повернувшись знову додому, одружився і останні роки свого життя провів у рідному селі, отримуючи невелику пенсію. Помер і був похований на батьківщині. Місце поховання невідоме.

Завдання учням:

Занотувати основні дати життя матроса П. Кішки.

Організація самостійної роботи, що передбачає аналіз історичного джерела:

«Служив у флотському екіпажі матрос Петро Кішка. Веселив він жартами та різними вигадками й артилеристів на бастионі в нудні хвилини затишся і був неодмінним учасником кожної вилазки до траншей ворога. Кішка завжди йшов попереду і, якщо розпочинався гарячий бій, вправно діяв багнетом і повертався з багатим трофеєм.

Енергійний матрос і вдень знаходив собі справу. Заманулося Кішці підрахувати, скільки гармат на батареї у французів. Його стали відмовляти – мовляв, нічого не вийде, французи службу несуть пильно. Кішка посміхнувся: подивимось, мовляв, які вони пильні та як спіймаються на гачок. Підібрався непомітно до батареї, виліз на високий насип. Французи, побачивши його, цілком імовірно, подумали, що хтось із своїх солдатів переодягнувся у російську форму, і, показуючи пальцями на «перевдягнутого», підняли регіт, зрадівши вдалому маскарладу. Кішка теж сидить собі, регоче на весь рот і, загинаючи пальці, рахує гармати. Потім скотився стрімголов з насипу до своїх. Тільки тут схаменулися французи, зрозуміли, нарешті, що їх одурили, і давай палити. А Кішці й горя мало. Весело поблизкуючи карими очима, він уже доповідає начальству про кількість гармат» (із спогадів одного з учасників Кримської війни з Вінниччини Петра Кініка).

Запитання до джерела:

1. Як ставиться автор до вояка?
2. На яких його чеснотах П. Кішки наголошує автор?
3. Які факти засвідчують, що П. Кішка мав серед своїх військових побратимів?

4. Які деталі вказують на те, що П. Кішку змальовано як нащадка запорозьких козаків?
5. Які ментальні риси українця ми можемо виділити у матроса П. Кішки?
6. У чому виявився героїзм П. Кішки?

Використовуючи історико–біографічну довідку, вчитель знайомить учнів з художником Францем Рубо.

Франц Олексійович Рубо народився 17 червня 1856 (Одеса, Херсонська губернія, Російська імперія), помер 13 березня 1928 (Мюнхен, Баварія, Німеччина) – український художник-баталіст французького походження, автор панорам «Оборона Севастополя», «Бородінська битва». Народився в Одесі в сім'ї французького комерсанта, що влаштувався в Російській імперії. Вчився в Одеській малювальній школі (1865–1877), а в 1878–1883 – в Мюнхенській академії мистецтв. Спеціалізувався на батальному живопису, попутно (як і багато баталістів того часу) звернувшись до мистецтва широкоохопних панорам, що дають, завдяки поєднанню картини з тривимірним макетом, ілюзію історичної події, яка відбувається на очах у глядача.

Завдання учням:

Занотувати основні дати життя Ф. Рубо.

Вчитель формує уявлення учнів про панораму Франца Рубо «Оборона Севастополя 1854-1855 рр.», використовуючи прийом образної розповіді.

Автор панорами, професор класу батально-го живопису Петербурзької Академії мистецтв Франц Олексійович Рубо поклав в основу твору найяскравіший епізод севастопольської епопеї – бій на Малаховому кургані 6 червня 1855 р. У цей день 75-тисячна російська армія успішно відбила натиск 173-тисячного англо-французького війська. Головним героєм битви Ф. А. Рубо вважав народ, в прославленні його подвигу він і бачив основне своє завдання. Роботу над панорамою художник розпочав у 1901 році. Приїхавши до Севастополя, він вивчав історичні документи, знайомився з місцями боїв, розмовляв з учасниками і очевидцями подій, а потім у Петербурзі створив ескіз картини. Величезне живописне

полотно (14 м x 115 м) писалось в Мюнхені за допомогою художників Шенхена, Мерте, Фроша і 20 студентів Баварської академії мистецтв. Одночасно велася робота над створенням натурного плану площею 900 м². Влітку 1904 твір доставили до Севастополя, а 14 травня 1905 року, до 50-річчя героїчної оборони міста, панорама була відкрита для загального огляду. Одними з перших її відвідувачів були ветерани севастопольських битв, яких здивувала і зворушила достеменність відтворених подій.

Запитання для організації самостійної роботи учнів:

1. До якого художнього жанру можна віднести це полотно?
2. Якій події присвячено картину-панораму?
3. Який епізод битви відтворено на панорамі?
4. Якими художніми засобами автор відтворює запеклість битви?
5. Як кольорова гама, застосована живописцем, впливає на емоційне сприйняття подій битви?

Використовуючи прийом художньо-літературного ілюстрування та порівняльну таблицю, вчитель розкриває розгортання селянського руху під впливом Кримської війни:

Приводом до «Київської козаччини» – селянського повстання 1855 р. було опублікування маніфесту про створення державного ополчення. Ось як ці події змальовує І. Нечуй-Левицький у своєму творі «Микола Джеря»: «Тим часом в народі пішла дивна чутка, пішла й покотилась по селах, як грім по небу: то була чутка про волю. Народ зашумів, як бір в негоду. Встала, ніби з домовини, чутка про козаччину. В Васильківщині й Канівщині схопився бунт, як пожежа серед ночі. Народ піднявся й пішов

ватагами од села до села, ніби хотів знайти скоріше волю. Всі записувались в козаки, бо говорили, хто запишеться в козаки, той не робитиме панщини».

Найбільшого розмаху рух набув на Київщині, діставши назву «Київська козаччина». У селах поширювалися чутки, що всі, хто запишеться до ополчення, стануть козаками, а після запису в «козаки» будуть звільнені від кріпацтва, одержать землі й майно, стануть вільними хліборобами. Почавшись у лютому 1855 р. у Васильківському повіті, у березні – квітні цей рух охопив 8 із 12 повітів Київської губернії (понад 500 сіл). Для придушення «козаччини» в Київську губернію царський уряд спрямував регулярні війська та поліцію. Не встигло забути повстання на Київщині, як відбулося нове, не менш грізне – «Похід у Таврію по волю». Навесні 1856 р. серед селян поширилися чутки, що царський уряд закликає переселятися до Криму та що кріпакам-переселенцям будуть давати там землю і волю. Селяни знімалися цілими селами, з жінками й дітьми. Найбільших розмірів рух набув у Катеринославській і Херсонській губерніях. Озброївшись, селяни рухалися великими групами, розганяючи на своєму шляху загони поліції та військ. Лише залучивши великі військові сили, влада спромоглася зупинити цей селянський рух, який став останнім перед «епохою великих реформ».

Отже, наростання антикріпосницьких селянських виступів засвідчувало про загострення одного із соціальних протиріч – наростання суперечності між пануючими кріпосницькими відно-

синами та прагненням українців до звільнення від феодального тягару, тим більше, що відновлення кріпосницьких відносин відбулося лише 70 років по тому, т.б. 1783 р. і ще були живі у пам'яті народу часи без кріпосницького поневолення.

Порівняльна таблиця: «Кримська війна (1853-1856 рр.) та соціальні протести в Наддніпрянській Україні»

Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Чому почали виникати повстанські рухи?
2. Які регіони України охопили повстання?
3. Чому повстання зазнали поразки?
4. Занотувати таблицю до конспекту.

2. Селянська реформа 1861 р. та її наслідки.

Вчитель, використовуючи пояснення, знайомить учнів зі змістом таких термінів та понять, як:

Кріпацтво, або кріпосне право – правова система, або система правових норм при феодалізмі, яка встановлювала залежність селянина від феодала й неповну власність другого на селянина. Знаходило юридичний вираз у прикріпленні селянина до землі, праві феодала на працю та майно селянина, відчужуванні його як із землею, так і без неї, надзвичайному обмеженні дієздатності (відсутність у селянина права порядкувати нерухомим майном, спадщиною, виступати в суді, права державної присяги тощо).

Порівняльна таблиця: «Кримська війна (1853-1856 рр.) та соціальні протести в Наддніпрянській Україні»

Назва руху	Київська козаччина		Похід у Таврію за волею	
дата	1855 р.		1856 р.	
Причини	Суперечності між відсталістю феодальної моделі економіки з її кріпосницькими відносинами та новою ринковою моделлю економіки.			
Привід	Оприлюднення маніфесту про формування народного ополчення на період війни.		Чутки про те, що кріпакам-переселенцям до Криму царський уряд буде надавати землю і волю.	
Основні події	Лютий 1855 р.	Початок руху.	Весна 1856 р.	Початок руху.
	Березень-квітень 1855 р.	Рух охопив 8 із 12 повітів Київської губернії.	Літо 1856 р.	Кількість учасників досягло 3 тис. осіб.
	Кінець 1856 р.	Придушено регулярними військами.		
Результат	Поразка			
Наслідки	Прискорення урядової політики реформ; зародження руху народників; активізація українського національно-визвольного руху.			

Реформа – докорінні перетворення у різних галузях державного та/або суспільного життя.

Завдання учням. Первісне закріплення:

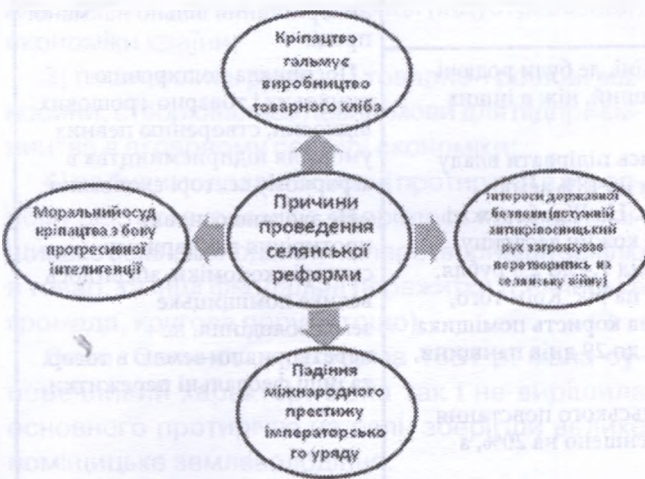
1. Занотувати до конспекту визначення цих понять
2. Хто такі кріпосні селяни?

За допомогою **стислої характеристики та структурної схеми вчитель** закріплює причини селянської реформи 1861 р.

Причинами проведення селянської реформи слугувало:

1. Падіння міжнародного престижу імператорського уряду.
2. Гальмування із-за існуючих кріпацьких відносин виробництва товарного хліба.
3. Моральний осуд кріпацтва з боку прогресивної інтелігенції.
4. Інтереси державної безпеки (потужній антикріпосницький рух загрожував перетворитись на селянську війну).

Отже, Кримська війна прискорила політику реформ, яка мала розв'язати головні суперечності розвитку тогочасного російського суспільства – це протиріччя між відсталою феодально-кріпосницькою системою та новими капіталістичними (ринковими) відносинами, що утверджувались в соціально-економічному житті Російської імперії, та між феодально-абсолютистською моделлю та прагненням її змінити новою соціальною верствою – буржуазією, утвердивши парламентську модель державного управління.

Завдання учням:

Занотувати схему до конспекту.

Використовуючи **розгорнуту характеристику та тематичну таблицю і логічно-структурну схему, учитель** розкриває основні заводи та наслідки Селянської реформи 1861 р., особливості її проведення у Наддніпрянській Україні.

Початок Селянській реформі поклав «Маніфест» Олександра II від 19 лютого 1861 р. Реформа передбачала реалізацію двох основних **заходів**:

1) скасування особистої залежності селян від поміщиків та надання їм громадянських прав і свобод;

2) наділення селян землею.

За реформу 1861 р. поміщицькі селяни отримали:

1) Особисту свободу, позбувшись залежності від поміщиків (унаслідок реформи поміщик утратив право купувати, продавати, дарувати селян; селяни могли брати шлюб без дозволу поміщика).

2) Право самостійно укладати договори і торговельні угоди, купувати, орендувати, дарувати, продавати землю, інше нерухоме та рухоме майно, вільно ним розпоряджатися й одержувати його у спадок.

3) Право вступати на службу або в навчальні заклади, переходити в інші верстви суспільства (міщан, купців тощо).

4) Право вільно здійснювати торгівлю, відкривати різні промислові, торгові й ремісничі заклади, виробляти і продавати свої вироби як у селах, так і в містах, могли долучатися до підприємницької діяльності, найматися на різні роботи.

Крім того, селян не можна було покарати інакше, як за вироком суду чи за законним розпорядженням урядової та громадської влади.

Водночас реформа не ліквідувала усі феодальні пережитки. Так, юридично вільне селянство:

1) не мало громадянської рівності з іншими верствами суспільства;

2) мало деякі громадські й майнові обмеження;

а) мусило платити подушний податок;

б) мусило відбувати рекрутську повинність;

в) могло каратись різками;

г) мало об'єднуватися у селянську громаду з її круговою порукою, з обмеженням виїзду за територію волості.

За поміщиками залишалися такі права:

- 1) опікунства над сільською громадою;
- 2) власності всіх земель, що їм належали і до реформи

3) обов'язково надавати в постійне користування селянам наділи та угіддя. Ідеться про присадибні ділянки, польові наділи й інші угіддя.

Викуп земельного (польового) наділу здійснювався тільки з дозволу поміщика. Селянин не мав права відмовлятися від нього протягом 9 років. До укладення викупних угод селяни залишалися у становищі тимчасово зобов'язаних, підкорялися владі поміщика і продовжували виконувати на його користь повинності. Цей стан тривав від двох до дев'яти років, а в деяких маєтках – і більше 20 років. Селяни, які оформили угоду про викуп своїх наділів, ставали власниками ми й уже не мушили відбувати панщину чи платити оброк. Присадибну ділянку селянин міг викупити будь-коли. За садибу селяни мали щороку платити оброк (грошову плату). За користування польовим наділом потрібно було платити грішми або відробляти панщину в маєтку поміщика.

Прикметно, що реформа позбавила селян частини польових наділів і угідь, якими вони користувалися раніше. Щоб закріпити за собою найродючіші землі, поміщики замінювали кращі селянські наділи гіршими, зносили селянські хати, господарські будівлі, утруднювали селянам доступ до пасовищ, сіножатей, водопоїв тощо або взагалі позбавляли цих сільськогосподарських угідь.

Селяни, переконавшись, що звільнення від кріпосної залежності відбувалося в інтересах поміщиків, чинили в багатьох місцях опір проведенню реформи:

- 1) не виконували відробітків;
- 2) не платили податків, викупного;
- 3) часто вдавалися до вирубування лісів, знищення посівів, підпалів поміщицьких садиб;
- 4) організовували виступи та повстання. Протягом кількох років після реформи у значній частині повітів тривали селянські заворушення, які нерідко придушували за допомогою каральних військ.

Основні засади реформи 1861 р. поширилися й на інші категорії селян, зокрема державних. 1866–1867 рр. вийшли царські укази, відповідно до яких за державними селянами:

- 1) зберігалися їхні земельні угіддя.
- 2) могли викупувати їх одразу або «вносити в казну визначений законом щорічний платіж під назвою державного оброчного податку». Утім, викупні платежі для державних селян були меншими, ніж для решти. Вони отримали майже вдвічі більше, ніж поміщицькі селяни, земельні наділи.

Отже, Селянська реформа 1861 р., передбачивши ряд заходів по ліквідації феодальних відносин, що гальмували соціально-економічний розвиток, мала суперечливий характер і зберігала феодальні пережитки, що продовжували негативно впливати на економічний розвиток й українських земель у складі Росії.

Тематична таблиця «Селянська реформа 1861 р. у Наддніпрянській Україні: заходи, особливості, наслідки»

Заходи	Особливості	Наслідки
Скасування особистої залежності селян від поміщиків та надання їм громадянських прав і свобод.	Викупні угоди поміщик укладав не з громадою, а з індивідуальним селянським господарством.	- Посилюється соціальне розшарування селянства. - Починає широке використання вільно найманної праці.
Наділення селян землею.	На Лівобережжі і в Південній Україні, де були родючі землі, наділ надавався в 1,6 раз менший, ніж в інших місцевостях Росії. На Правобережжі уряд, намагаючись підірвати владу польської шляхти, надавав селянам на 18% землі більше, але за підвищеними цінами. На Лівобережжі та Правобережжі розмір оброку за кожну десятину польового наділу встановлювався від 1,4 до 2,8 рубля, а за садибну – 5,1 рубля з десятини на рік. Крім того, селянин мусив щороку відробити на користь поміщика за кожну отриману десятину від 12 до 29 днів панщини, з них 3/5 днів – улітку. На Правобережжі під впливом польського повстання 1863-1864 викупні платежі було зменшено на 20%, а земельні наділи збільшено.	- Посприяла поширенню ринкових і товарно-грошових відносин, створенню певних умов для підприємництва в аграрному секторі економіки. - Не здолано основні протиріччя в аграрному секторі економіки, зберіглось велике поміщицьке землеволодіння, не перетворивши землю в товар, та інші феодальні пережитки.

Тематична таблиця: «Селянська реформа 1861 р.: права і обов'язки поміщиків та селян»

	Права і обов'язки за Селянською реформою 1861 року	
Селянин	Права	Обов'язки
	Особиста свобода;	Сплата подушного податку (принцип кругової поруки);
	укладати договори і торговельні угоди;	рекрутська повинність;
	вступати на службу або в навчальні заклади; обмеження виїзду за територію волості.	об'єднання у селянську громаду.
Поміщик	Права	Обов'язки
	Право власності на землю.	Укладання викупних платежів.

Завдання учням. Первісне закріплення:

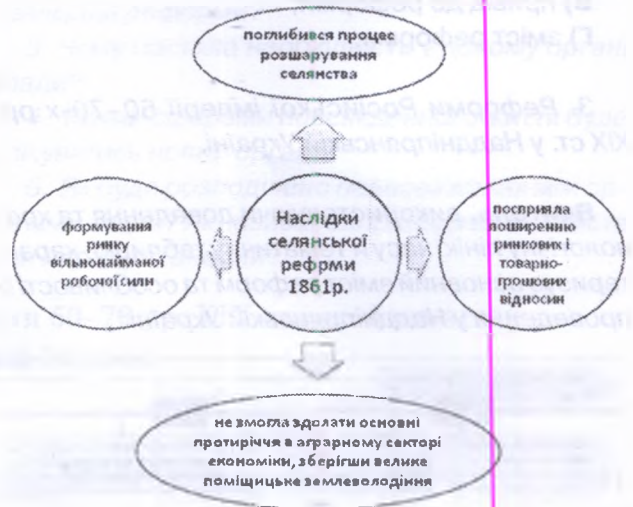
1. Які права здобули селяни?
2. У чому виявились обмеження прав селян?
3. У чому виявились особливості проведення Селянської реформи в українських губерніях?
4. У чому виявився протест селянства, невдоволеного непослідовністю реформи?
5. Занотувати таблиці.

За допомогою **стислої характеристики та структурної схеми вчитель** висвітлює наслідки Селянської реформи.

Селянська реформа 1861 р. мала такі наслідки у Наддніпрянській Україні:

- 1) поглибився процес розшарування селянства;
- 2) прискорилось формування ринку вільнонайманої робочої сили, що стало передумовою для капіталістичної модернізації (індустріалізації) економіки країни;
- 3) поширились ринкові і товарно-грошові відносини, створювались певні умови для підприємництва в аграрному секторі економіки;
- 4) не були подолані основні протиріччя в аграрному секторі економіки, зберіглось велике поміщицьке землеволодіння, не перетворивши землю в товар, та інші феодальні пережитки (селянська громада, кругова порука тощо).

Отже, Селянська реформа 1861 р. мала суперечливий характер. Вона так і не вирішила основного протиріччя на селі, зберігши велике поміщицьке землеволодіння.

Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Занотувати схему до конспекту.
2. Назвати позитивні і негативні наслідки Селянської реформи для селян
3. Чому відбувся процес розшарування селянства?

З метою формування критичного мислення в учнів **вчитель** організує **самостійну роботу з карикатурою** та пропонує підготувати відповіді на завдання.

1. Російський поет М. Некрасов запитував: «Народ звільнений, але чи щасливий він?» Прокоментуйте його оцінку селянської реформи 1861 р.
2. Що дозволяє визначити аналіз карикатури на Селянську реформу 1861 р.:

- А) причини реформи;
- Б) наслідки реформи;
- В) привід до реформи;
- Г) зміст реформи.

3. Реформи Російської імперії 60–70-х рр. XIX ст. у Наддніпрянській Україні.

Вчитель, використовуючи доведення та хронологічну лінію часу й тематичну таблицю, характеризує основний зміст реформ та особливості їх проведення у Наддніпрянській Україні:

- 1864 р. — земська, судова, освітня, фінансова реформи,
- 1862—1874 рр. — військова реформа;
- 1865 р. — реформа цензури;
- 1870 р. — реформа міського самоврядування.

Завдання учням. Первісне закріплення:

Занотувати хронологічну лінію до конспекту.

Реформи Російської імперії 60–70-х рр. XIX ст. у Наддніпрянській Україні мали сприяти перетворенню феодально-абсолютистської монархії у буржуазно-парламентську або конституційно-монархічну модель, а тому охопили усі сфери життя суспільства і стосувалися найважливіших питань його життя у Російській імперії. Так, 1864 р. розпочато земську і судову реформи. В українських губерніях Лівобережної та Південної України було запроваджено земське самоврядування – створювалися земські установи: губернські

й повітові земські збори та їхні управи. Повітові земські зібрання склалися з членів, яких називали гласними. Їх обирали на три роки. У виборах до земств брало участь усе населення, що мало земельну власність, але при цьому виборці були поділені на три категорії: поміщиків, міщан і селян. Перевага надавалася поміщикам. Земства з моменту їх утворення займалися винятково місцевими господарськими та соціальними питаннями (утриманням шкіл, лікарень, пошти, ветеринарних і санітарних служб). На Правобережжі реформа була проведена аж у 1911 р. Уряд остерігався впливу польських поміщиків, що могло позначитися на посиленні антиурядових настроїв.

Отже, буржуазні реформи у Наддніпрянській Україні упродовж 1860–1870-х рр., незважаючи на свій прогресивний буржуазний характер, залишились незавершеними, лише забезпечили передумови можливої зміни політичної моделі у Російській імперії, проте мали позитивний вплив на соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Наддніпрянської України, перетворюючи її у розвинутий індустріальний регіон країни, активізуючи український національно-визвольний рух, головним рушієм якого стає національна інтелігенція, що формувалася з різночинної інтелігенції.

Засобами естетичного навчання історії вчитель формує критичне мислення у учнів, організовує самостійну роботу, використовуючи прийом аналіз художньо-літературного твору:

«— Так яку ж ви нам новину привезли? – зачинає він, сьорбаючи гарячий чай.

— Добру – для добрих людей... А ваші піщани такі неспокійні – мені з ними один клопіт, та й годі! Ще Ларченко, як передавав стан, перестерігав мене: «Стережіться, каже, піщан, бо то народ вельми завзятий!» Аж воно так і є!

— Та воно, добродію, мабуть би, ніякого й клопоту не було, коли б не так трохи...

— Що пак я казав? – спитав Дмитренко, загубивши останню свою думку й річ. – А, бач... Так земство привіз.

— Що то воно за земство? – питає Чіпка, пильно дивлячись у вічі становому.

— Земство?.. Нова милість царська! Бачите: живете ви у Пісках – козаки, панські й жида... Адже й жида є в вас? (Чіпка одказав, що є). Так, бачите: отак само живуть і в Котолупівці, у Байраках, у Вовчій Долині... живуть поміщики, живуть купці,

козаки, крестяни... Так усім, бачите, треба по шляхах їздити; усім треба, хань боже! якої пошесті, від напасті оборонятись... Одному – трудно, а другому – можна... Ну, так бачите... (Дмитренко дедалі став учащати: «так» та «бачите», – видно, він гаразд і сам ні бачив, ні знав того, про віщо розказував.) Так от, бачите: збираються гуртом – пани й мужики – та й роблять що треба...

— Як це? І пани роблять?! – питає здивований Чіпка.

— Та ні, не самі роблять, а вибирають гласних... а ті виберуть управу з себе, а управа вже й заправляє всім...

— А станових тоді хіба не буде?

— Як можна – без станових! Станові – поліція, а поліція й за земством дивиться: щоб дороги рівняли, містки гатили... Без поліції не можна! Хто б недоїмку взискував, якби не поліція? Станові – поки й світа сонця, будуть...

— Щось я гаразд не второпаю, — каже роздумуючи, Чіпка: – й земство за дорогами, й поліція за дорогами...

— Ось почуєте, як збереться громада та прочи-

таю указ... Уранці на майдані, коло козачої волості, зібралась у купу козака й кріпацька громада. Дмитренко приїхав на Чіпчиних конях, прочитав указ, розказав, кого вибирати: заборонював «сіре мужиччя» в гласні «перти», радив – панів, котрі «усе знають й усе, що треба, зроблять»; похвалився навіть, що як повибирають «мужву», то щоб начувалися...» (П.Мирний. «Хіба ревуть як ясла повні» – Донецьк, «БАО», 2007 – С. 77).

Завдання учням.

Підготуйте відповіді на запитання:

1. Про яку реформу повідомляє становий?
2. Які соціальні верстви будуть залучені до реалізації реформи?
3. Чому постала необхідність у новому органі влади?
4. Якими сферами повсякденного життя буде опікуватись новий орган?
5. Як буде розподілено повноваження між органами влади? Як називає запровадження земств для народу становий?

Тематична таблиця: «Буржуазні реформи 60–70 рр. ХІХ ст.: особливості у Наддніпрянській Україні»

Дата	Реформа	Зміст	Особливості проведення на Наддніпрянській Україні	Наслідки
1862 р.	Фінансова	<ul style="list-style-type: none"> - Створено державний банк у 1860 р.; - введено єдиний державний ревізійний центр; - створено єдині державні каси, що зосереджували у своїх руках усі прибутки і витрати держави; - введено акцизне обкладання спиртних напоїв; - збільшено податки на товари масового споживання. 	Створено відділення державного банку в українських Губерніях.	Централізовано управління фінансової системи міністерства фінансів.
1864 р.	Земська	<ul style="list-style-type: none"> Земства клопоталися лише господарськими і культурними справами на території повіту і губернії: - засновували школи, організували лікарні, пошти; піклувалися про шляхи; - здійснювали велику просвітницьку роботу серед селян; - засновували с/г школи; вели науково-дослідну роботу; - створювали кредитні установи, які обслуговували хліборобів; - нагляд за земствами покладався на губернатора і міністра внутрішніх справ, які мали право вето на всяке рішення земств. 	На Лівобережжі було створено 6 губернських і 60 повітових земських управ; на Правобережній Україні земства не запроваджувались	Формування засад парламентської моделі управління у системі місцевих органів самоврядування

1864 р.	Освітня	<p>Запроваджено єдину систему початкової освіти (технічний прогрес вимагав розширення освітніх закладів);</p> <ul style="list-style-type: none"> - створювалася мережа чоловічих класичних і реальних гімназій. У класичних гімназіях переважали гуманітарні предмети, їх випускники без іспитів могли вступити до університетів. Реальні гімназії мали природознавчий цикл – після їх закінчення молодь мала право вступу лише до вищих технічних навчальних закладів; - право на освіту здобували всі стани, які були спроможні заплатити за навчання; - університетам надано більшу автономію; було вдосконалено програми навчання. 	Відсутність навчання рідною мовою в системі закладах освіти.	Створено систему підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості.
1864 - 1883 рр.	Військова	<p>Поділ території Росії на 10 військових округів; запроваджувалася загальна військова повинність з 1874 р. – (замість рекрутського набору і служби протягом 25 років) для чоловіків від 21 року;</p> <ul style="list-style-type: none"> - у піхоті строк служби – 6 років і 9 у запасі; на флоті – 7 років і 3 роки в запасі; - для осіб з освітою – менший строк служби; поліпшилися навчання військ і підготовка офіцерських кадрів; відкривалися військові училища і гімназії, юнкерські училища; - армію було оснащено сучасними видами зброї; створено паровий військовий флот; - дворянство і духовенство звільнялися від військової служби. 	В Україні утворено три військових округи – Київський, Одеський, Харківський. На чолі – командувач, при ньому діяли штаб і військова рада.	Формування військово-професійної підготовки та професійної армії.

Завдання учням. Первісне закріплення:

Заготувати таблицю до конспекту.

1. Назвати, в яких сферах проводились реформи.
2. Які були наслідки цих реформ?
3. У чому полягали особливості їх проведення у Наддніпрянській Україні?

Уявлення про вибори до земств **вчитель** формує, використовуючи **прийом аналізу художнього твору** (на прикладі уривку з роману П. Мирного «Хіба ревуть як ясла повні»):

«Уранці на майдані, коло козачої волості, зібралась у купу козаця й кріпацька громада. Дмитренко [становий пристав] приїхав на Чіпчиних конях, прочитав указ, розказав – кого вибирати: заборонював “сіре мужиччя” в гласні “перти”, радив – панів, котрі “усе знають і усе, що треба, заборозроблять”; похвалявся навіть, що як повибирають “мужву”, то щоб начувалися... Громада

слухала мовчки. Становий ще раз обернувся, ще раз равав обирати панів... сів на обивательські коні, покотив з Пісок. А зустрівши гласних перед виборами, говорив їм: “Слухайте... дивіться на мене... Як крутну правого вуса, клади направо білет, а крутну лівого, – наліво... Глядіть мені!”»

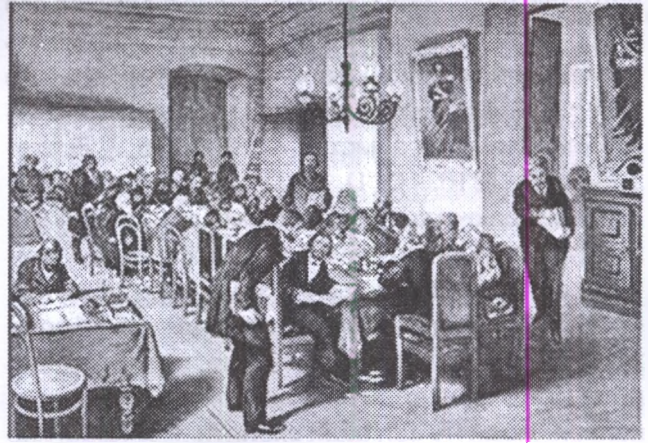
Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Чому влада прагнула контролювати та впливати на вибори до земств?
2. Як автор показав малоосвіченість селян та їхню правову необізнанність?
3. У чому виявилось свавілля влади? Чому селяни не чинили йому спротиву?

Образне мислення в учнів **вчитель** формує **засобами естетичного навчання історії**, використовуючи **історико-біографічну довідку** про художника **Клавдія Лебедева** та **самостійну роботу** над картиною К. Лебедева «На земському зібранні. 1907».

Лебедев Клавдій Васильович – російський художник історичного і побутового жанру, живописець релігійної тематики. Народився в 1852 році в селянській родині. Навчання живопису проходив в Строгановському училищі і Московському училищі живопису, скульптури та архітектури у Василя Григоровича Перова і Євграфа Семеновича Сорокіна. У 1881 році Лебедев був нагороджений великою срібною медаллю і отримав звання класного художника третього ступеня. Клавдій Васильович Лебедев писав свої картини в жанрі історичному і побутовому, писав твори в дусі реалізму на сучасні теми і теми російської історії Х-ХІХ століть. Залишив велику спадщину у вигляді історичних полотен і акварелей зі сценами з «домашнього побуту». З 1877 Лебедев брав участь у виставках Московського училища живопису, скульптури та архітектури, Петербурзької Академії Мистецтв, Товариства передвижників. З 1891 року Клавдій Лебедев став дійсним членом мистецького об'єднання Товариства пересувних художніх виставок. У 1893 році брав участь у Всесвітній художній виставці в Чикаго. У 1897 році Клавдій Лебедев був удостоєний звання академіка живопису, в 1906 році обраний дійсним членом Академії мистецтв. У 1894–1898 роках викладав в Академії Мистецтв в Санкт-Петербурзі на посаді професора натурного класу, з 1890 року викладав в Московському училищі живопису, скульптури та архітектури. На початку ХХ століття Лебедев ілюстрував Біблію картинами по Священній історії Старого Завіту. Ілюстрував російські казки, співпрацював з журналами «Живописний огляд», «Всесвітня ілюстрація», «Нива». Брав участь в ілюстрації книги «Великокнязівське, царське і імператорське полювання на Русі».

Був штатним художником видавництва Івана Дмитровича Ситіна. Лебедев Клавдій Васильович помер в 1916 році в Москві. Художник малював картин здебільшого побутової тематики в дусі реалізму, не стало і виключенням його картина «На земському зібранні». Автор картини, художник класу побутового живопису Московського училища живопису, скульптури та архітектури поклав в основу твору епізод земського зібрання, який яскраво відобразив тогочасні відносини. Це набуло закінченого виразу у доленосній картині «На земському зібранні. 1907».

Учням пропонується виконання таких завдань:

1. Занотувати основні дати життя художника.
2. Проаналізувати картину художника за таким алгоритмом:
 - a. До якого художнього жанру належать ця картина?
 - b. Чому митець звернувся до цієї теми повсякдення?
 - c. Що є сюжетом картини?
 - d. Як кольорова гама застосована митцем впливає на емоційне сприйняття земських зібрань?
 - e. Які риси повсякденно життя земств критикує живописець су своєму полотні?

Використовуючи **комбінований прийом використання художнього твору, вчитель** формує уявлення про повсякденну діяльність земств.

Запровадження земських установ становило одну з основних складових реформи Російської імперії другої половини ХІХ століття. Під тиском ліберального руху серед дворянства й інтелігенції Олександр ІІ затвердив 1.01.1864 р. «Положення о губернских и уездных учреждениях». Згідно з ним, в губерніях і повітах створювалися виборні земські установи – губернські та повітові земські збори (розпорядчі органи) та земські управи (виконавчі).

«15 вересня 1866 року вперше з усієї Катеринославської губернії, від усіх її повітів і закутків, тоді ще глухих і бездорожніх, зібралися люди землі Катеринославського краю, земські люди, на перші губернські земські збори й приступили до спільного, загального обговорення й рішення місцевих користей і потреб. Час був чудовий, сповне-

ний надій на краще майбутнє, повне внутрішнього глибокого піднесення», – так описав літописець початковий момент історії Катеринославського губернського земства («Пятидесятилетие Екатеринославского земства. 1866–1916. – Екатеринослав, 1916. - С. 1).

Розглядаючи картину К.Лебедева, спробуємо, використовуючи художнє слово П.Мирного, уявити, як відбувалось засідання земського зібрання: «Випав удушливий день саме серед гарячої пори жнив. Сонце стояло над головою, як сковорода, розкалене та наче огнем пекло. Пшениця осипалася, люди не вспівали вхопити. Під такий час кожна хвилина дорога селянинові. А тут – кидай свою роботу, їдь у гласні! Пани поз'їздилися. У Гетьманському, коло нового будинку пана Польського, стояли в три ряди карети, брички, натачанки. Поприїздили не тільки гласні. Багато наїхало з повіту й так собі цікавих панів подивитися на нове диво та послухати, що то за земство. Прибули й прості гласні, хоч і не всі. То все були козаці писарі та голови; один Чіпка з Лозою ніколи ще не знали ніякої служби. Між гласними-селянами можна було помітити двох кріпацьких старшин: один – з Пісок, другий – з Рудки. Пани собі гомоніли в горницях; крики та реготи доносились з хати на вулицю. Селяни, поприїздивши на обивательських шакапйках (дехто привіз разом і подушне), розташувались коло будинку, нарізко од панських карет. Хто сидів під возом, хто під горницями: кожен ковався од душної спеки, що несамовито пекла-палила. ... Кучери позлазили з козел, дехто підійшов до знайомих гласних; балакали то про се, то про те, хвалилися урожаєм, жалкували, що прийшлося такий гарячий час прогаяти... Посеред довгої й широкої зали стояв довгий стіл, застланий червоним сукном, облямований золотою гальонкою, з золотими китицями... За столом, на покуті, сидів предводитель. По праву руку од його Данило Павлович Кряжов – потомок того самого гетьманського полковника Кряжа, що вславився ні боями, ні походами, а тільки тим, що, як прикріпляли до землі підсусідків, він прикріпив нетрохи своїх далеких родичів, а разом з ними брата й сестру рідну... або й не він прикріпив їх, а його жінка – та сама пані полковниця, що людям черевиками очі й зуби вибивала... По ліву руку од предводителя сидів Павкун – городовий

гласний. До його предводитель знай нагинався, а він йому шептав щось на ухо. Кругом столу обсідали другі гласні – горожани й земляни. Тут було ціле «сонмище», ціле кодрло Польських. Тут були Совинський, Кривинський, Гаецький, Митіль, — не було тільки одного Макухи: Порох таки його доїхав своїми ябедами: він тепер був під судом, без місця. Між горожанами можна було побачити Лейбу Оврамовича, орендаря пана Польського, а рядом з ним отця Дмитра – благочинного, що так менджував просительськими книжечками, як Дмитренко кіньми, за що, кажуть, не раз і судився у консисторії. Дмитренко, як не гласний, сидів окремо, між панами, котрі приїхали подивитись на нове диво. На всю хату тільки два порожні стільці zostалися, та й ті, мабуть, дожидали когось з панських гласних. Чіпка сміливо опутився на один; за ним Доза – на другий. Пани-гласні зирнулися. Хоч наші дукачі були у добрих синіх жупанах, а все-таки така незвичайна сміливість колола панські очі. Для останніх гласних-селян не знайшлося місця за столом: прийшлося спинами підпирати стіну. Після молебню та присяги почались вибори. Радили вибирати Кряжова, хвалили Совинського, розпинались за Шавкуна, намірялись пропхнути Гаецького, Митіля. Як не крутив уса Дмитренко, як не дивився на кожного, хто підступав класти білета не в сюртуці, а в свиті, а вийшло так, що ледве-ледве провели трьох перших. На Шавкунові зробили невеличкий перепочинок. Як налагодились знову прийнятись за вибори, гласний Саенко, син сотниченка, попрохав «слова». Панам було це не вдивовижу. Саенко – здавна чоловік неспокійний. Ще за Василя Семеновича він було не пропустить виборів, щоб не наговорити, як казали про його, «сім мішків гречаної вовни»... Оже та вовна була для панів Польських гірше гіркої гірчиці. Нівроку розумний, гострий, як бритва, Саенко не пропускав случаю, щоб не побрити своїх сильних родичів. Прості люди його любили як чоловіка, котрий не змовчить сильному, стане завжди в пригоді немічному... Зате пани та жиди Саенкового духу боялися, та й недурно. Напакостити панові, придавити жиди – стало втіхою для його. Так оцей-то «ліберал», як його звали, зняв тепер річ про земство... Обертаючись до панських гласних, він доказував їм «всесловность земства», довго й красно розводив їм про

«интеллектуальную деятельность», котру вони, за «прошлі гріхи», повинні були оддати на «алтарь общественного благополучия». То повертався до простих гласних, нагадував їм про «рівноправність», умовляв їх самим дбати про свої «інтереси», про «народне благо». А на заключку всім гласним разом радив вибрати членом в управу хоч одного з гласних селян. По хаті пройшов шелест. Пани здвигували плечима, хитали журливо головами, шептались, між собою. Мужики заворушилися під стіною, затупотали ногами на однім місці, зглядалися, мов питали очима один в одного: «А що?! кого тепер?»

Предводитель, пошептавшись спершу з Шавкуном, а потім з Кряжовим, задзвонив у дзвоника і, оглядаючи селян, голосно запитав: хто хоче вибиратись?

Шелест потроху стихав.

Предводитель запитав удруге. Усі мовчали, тільки ззиралися.

— Ось хіба Варениченко... – яось несміливо, крізь зуби, процідив старшина з Пісок.

На його глянуло сто очей; глянув Дмитренко – і затулив рукою свого рота: «мовчи, мов, нескребо!»

— Якого Варениченка? – волею-неволею вимовив предводитель.

— Ось!.. ось!.. – почулося з-під стіни кілька голосів, тикаючи пальцями, де сидів Чіпка.

Він почервонів. Усі уставились на його очима.

— Вы желаете? – спитав його предводитель.

— Та коли людська ласка та панська воля, – одказав Чіпка, підводячись, – то й про мене...

Голос його тремтів; лице горіло; очі світилися радістю.

Пустили на голоси: вибрали Чіпку. Далі, мабуть, розгарячившись, вибрали Саєнка в губернські гласні. Вибори скінчились. Селяни пороз'їздилися по домівках. Пани забенкетували в городі» (П.Мирний «Хіба ревуть як ясла повні». – Донецьк, «БАО», 2007 – С.82-83).

Отже, проведені необхідні підготовчі заходи у створенні органів місцевого самоврядування – повітові й губернське земські зібрання та їхні виконавчі органи – повітові та губернська земські управи – відіграли виключно важливу роль у подальшій реалізації програми запровадження виборних загальностанових органів місцевого самоврядування, які б стали основою для утвердження парламентської монархії у Росії.

III. Закріплення та повторення вивченого матеріалу.

Учитель організує колективну роботу у формі ігрового прийому «мікрофон». Учні діляться на 3 команди і відповідають на поставленні вчителем запитання:

1. Як Кримська війна позначилася на становищі Наддніпрянської України?

2. У чому виявились особливості впровадження буржуазних реформ 1860–1870-х рр. у Наддніпрянській Україні?

3. Чому судову реформу вважають найбільш демократичною з усіх, проведених владою?

3. Які мали наслідки буржуазні реформи для подальшого соціально-економічного та суспільно-політичного життя в Наддніпрянській Україні?

IV. Підбиття підсумків уроку. Узагальнення.

Між Османською і Російською імперіями за 240 років їх існування (хоча вони не завжди так іменувалися, а насправді були за історичною термінологією саме такими) відбулося 12 війн. Наймасштабнішою з них стала Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр. У ній взяли участь не лише Росія і Туреччина, а також Англія, Франція та Сардинське королівство, які були союзниками Османської імперії. Східна війна фактично стала своєрідним прологом світової війни. Україна, перебуваючи в складі Російської імперії, взяла активну участь у Кримській війні, а самі бойові дії були найбільшими на українських землях у XIX ст.

їх населення зробило значний внесок у забезпечення військ усім необхідним, проявило героїзм і мужність в обороні Севастополя, Одеси, в боях у Криму та на Чорному морі. Кримська війна 1853-1856 рр. – яскрава й водночас трагічна сторінка в історії українського народу. Тому цілком справедливо, що її 150-річчя в Україні відзначається як важлива історична дата. Після поразки у Кримській війні постала гостра проблема у проведенні реформ, які мали суперечливі наслідки. Реформи прискорили капіталістичну модернізацію, сприяли активізації українського національного визвольного руху, але зберегли гальмівні чинники соціально-економічного розвитку: велике поміщицьке землеволодіння, політичне безправ'я підданих імперії, не було створено умов для національно-культурного розвитку українства.

V. Домашнє завдання.

1. Опрацювати параграф.
2. З уривку Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні...» зробити відповіді на запитання: «...таке життя тяглося цілі довгі віки шляхетського панування, аж поки Польща впала, розшатана руками свого безпутного вельможного шляхетства... Магнатам же – байдуже!.. У них було землі неміряно: були хутори, села, навіть цілі городи – не десятки сел по нашій розкішній Україні, скрізь – скільки оком зглянь – од Сяну аж до Дніпра широко; у тих хуторах, селах та городах жило десятки, сотні тисяч люду, з здоровими до праці рунами, котрі, наче сам Бог, розгнівавшись,

присудив трудити на одного вельможного дармоїда... Магнатам було – байдуже! Зате урвалася нитка «голопузим»... То було у пана во дворі – і ситий він, і п'яний...».

1. Як змальовує письменник життя українсько-го селянства напередодні Селянської реформи 1861 р.?
2. Як автор зображує настрої, що панували серед українського селянства?
3. Як автор пояснює причини падіння Речі Посполитої? У чому ви вбачаєте аналогії із сьогоденням України?
4. Якими художніми засобами автор зображає деградацію польських магнатів?

3. Проаналізуйте оцінку реформ українським істориком О. Бойком:

«Скасування кріпосного права й пов'язані з ним перетворення в українських землях... спричинили низку суперечливих тенденцій та процесів: з одного боку, вони зумовлювали збереження землеволодіння поміщиків та занепад... їхніх маєтків, обезземелення та розшарування селянства, аграрне перенаселення, вимушені міграції, зростання суперечностей між всестановою виборністю до земств та авторитарним режимом... з іншого боку – формували позастанову приватну власність на землю, сприяли становленню ринку робочої сили, стимулювали розвиток підприємництва, розширювали функціонування ринкових відносин, створювали передумови для становлення громадянського суспільства».

Обґрунтуйте справедливість такої оцінки.

4. Скласти порівняльну таблицю реалізації аграрної реформи в українських землях 1848 р. в Австрійській імперії та 1861 р.. Російській імперії.
5. Ви – поміщик-консерватор – депутат земства, складіть промову у дебатах з земцем-демократом про необхідність запровадження рідної мови навчання у початковій школі.
6. У чому актуальність для сьогодення України думок Панаса Мирного, висловлених у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні»: «Немає єдності – чорт має й волі!»? та «Без землі – нема волі»?